

LARS BERGSTRÖM

Att välja världsbild

Livsåskådningsforskning – eller ”tros- och livsåskådningsvetenskap” – är ett förhållandevis nytt universitetsämne, som ligger inom den teologiska fakulteten. Livsåskådningar, och delar av livsåskådningar, studeras naturligtvis också på andra håll, inom samhällsvetenskapliga, humanistiska och mer traditionella teologiska ämnen. Förr brukade man för övrigt ofta säga att livsåskådningsproblem är vad man studerar inom den praktiska filosofin (medan däremot världsåskådningsproblem behandlas inom den teoretiska filosofin).

Vad är då skillnaden mellan livsåskådningsforskning och de studier av attityder, religioner, moralläror, ideologier, metafysiska system och så vidare som förekommer inom äldre ämnen som exempelvis religionshistoria, sociologi, antropologi, statsvetenskap, idéhistoria och filosofi? Ett sätt att närma sig ett svar på denna fråga är att studera en nyutkommen bok av Carl Reinhold Bråkenhielm, *Människan i världen. Om filosofi, teologi och etik i våra världsbilder*, Uppsala 1992.

I bokens inledning definieras *livsåskådningsforskning* som ”studiet av världsbild och värderingar i människors tänkande” (s 11). Detta antyder att en livsåskådning enligt Bråkenhielm består av två komponenter, en världsbild och vissa värderingar – eller möjligen att en livsåskådning kan vara antingen en världsbild eller en uppsättning värderingar. Att det finns samband mellan livsåskådningar och världsbilder skulle väl de flesta hålla med om. Däremot är det kanske lite ovanligt att se världsbilder som delar av livsåskådningar. Hur som helst världsbilder är uppenbarligen ett viktigt studieobjekt för livsåskådningsforskare, och det är framför allt världsbilder som Bråkenhielm intresserar sig för i boken.

1. Världsbilder

Vad är då en världsbild? Denna fråga behandlas i första kapitlet. Där ges emellertid två olika svar på frågan, nämligen (1) att en världsbild är en helhetstolkning av universum, samt (2) att en världsbild är en helhetstolkning som ger tillvaron mening och sammanhang (s 14). I slutet av boken sägs också (3) att en världsbild är "en övergripande modell av tillvaron" (s 91). En "modell" skall då förstås som "en välbekant idé (t ex en mängd olika biljardbollar) som används för att tolka och åskådliggöra ett abstrakt fenomen (t ex en gas)", och Bråkenhielm hävdar också att "människan formar sin bild av verkligheten med hjälp av modeller som endast ofullständigt och indirekt ger oss tillgång till verkligheten själv" (s 53). En maskin – eller kanske idén om en maskin – kan exempelvis utgöra en modell av universum (jfr s 53). Bråkenhielm menar också att man bör skilja mellan en modell och en tolkning av denna modell. Modeller behöver inte tolkas "bokstavigt". De kan t ex också tolkas "fiktionalistiskt", och i så fall "säger de egentligen ingenting om verkligheten" (s 53).

Detta är rätt förvirrande. Låt oss bortse från frågan om en gas, eller tillvaron, eller universum verkligen kan anses vara ett "abstrakt fenomen" – och om en mängd biljardbollar utgör en idé. Låt oss också undvika att grubbla över om en modell som inte säger något om verkligheten kan vara en världsbild. Men kan Bråkenhielm verkligen mena att en maskin kan vara en världsbild? Jag tror inte det, och inte heller menar han väl att en tolkning av en maskin kan vara en världsbild. Vad han syftar på är väl snarare *påståendet* eller *uppfattningen* att universum är en maskin, eller att universum liknar en maskin. Detta stämmer också överens med att han tycks mena att världsbilder (åtminstone delvis) kan vara sanna eller falska (jfr s 87). (Här kanske någon skulle kunna få för sig att jag läser Bråkenhielm som fan läser bibeln. Men så är det inte alls. Bibelns författare uttrycker sig inte på långa vägar lika slarvigt som Bråkenhielm, och det krävs ingalunda någon djävulsk illvilja för att missförstå den senare.)

I själva verket menar Bråkenhielm säkerligen att en världsbild normalt är en uppsättning av påståenden eller uppfattningar om verkligheten. Detta låter ytterst rimligt, och det stämmer också bra överens med de exempel på världsbilder som han skisserar i kapitlen 2, 3 och 4. En fråga som kvarstår är förstås om man skall ta fasta på

(1) eller (2) ovan. Är det rent definitionsmässigt så, att varje världsbild "ger tillvaron mening och sammanhang"? Förmodligen vill Bråkenhielm även räkna med världsbilder som *för honom själv* inte ger tillvaron mening. Men kanske kräver han att varje världsbild ger tillvaron mening för åtminstone *någon* person? Min gissning är att han inte ens kräver detta, men säker är jag inte.

Däremot verkar det klart att han är primärt intresserad av världsbilder som är relativt innehållsrika. Han bortser från "fragmentariska och oartikulerade" världsbilder och koncentrerar sig på sådana som har ett visst "djup och inre sammanhang", som är "etablerade" (s 15) och som är "genomarbetade" (s 11). Han tänker sig att det finns olika "verklighetsområden" – i första hand Gud, människan och naturen – och han kräver av en etablerad världsbild att den dels anger vilka verklighetsområden som finns och dels säger något om hur dessa områden förhåller sig till varandra, speciellt att den anger vilket område som är "det mest centrala" (jfr s 16). I enlighet med detta skiljer han sedan mellan teocentriska, antropocentriska och biocentriska världsbilder.

Vidare tycks han mena att "etablerade" världsbilder utöver metafysiska uppfattningar kan innehålla även kunskapsteoretiska och etiska komponenter (jfr s 17–20). Det innebär alltså att en världsbild kan vara ganska omfattande. En religion är däremot inte en världsbild (s 18–9), men jag antar att Bråkenhielm menar att t ex kristendomen innehåller en världsbild – eller kanske att olika varianter av kristendom kan innehålla olika världsbilder.

2. Varför studera världsbilder?

Detta med kristendomen är säkerligen en viktig punkt. Man får nämligen intrycket att livsåskådningsforskningen, liksom teologernas intresse för olika livsåskådningar och världsbilder, har något att göra med kristendomens försvagade ställning i samhället. Bråkenhielm påpekar att "den traditionella kristendomen försvagas alltmer" (s 11), och han fortsätter:

Gamla världsbilder ersätts med nya. I en sådan situation kan det vara av särskilt intresse att klargöra tankealternativen, jämföra dem med varandra och bli på det klara med grundvillkoren för ett ställningstagande (s 12).

Med andra ord, så länge kristendomen, och därmed en kristen världsbild, är dominerande och föga ifrågasatt kan teologerna koncentrera sig på att studera och uttolka den, men när kristendomen tappar anhängare vill teologerna även studera "alternativen".

Detta kan låta vettigt, men jag menar ändå att det är något tvivelaktigt med hela projektet. Det tvivelaktiga har att göra just med det som är specifikt för teologisk livsåskådningsforskning, jämfört med dess motsvarigheter inom samhällsvetenskap och humaniora, nämligen *kombinationen* av, för det första, en inriktning på relativt genomarbetade, icke-fragmentariska och etablerade världsbilder och, för det andra, målsättningen att jämföra dessa för att ta ställning till vilken som är "den riktiga och sanna" (jfr s 87).

Ett problem med detta är att det på ett orimligt och försåtligt sätt favoriserar vad vi kunde kalla "stora paketlösningar". Mer begränsade uppfattningar om t ex metafysiska och moraliska problem kan då lätt komma att uppfattas som "fragmentariska" (för att använda Bråkenhielms ord) och därmed bristfälliga, om de inte ingår som en del av en större och i någon mening "fullständig" världsbild.

Men bör man överhuvud taget ha en "fullständig" världsbild? Är det något fel på att endast ha en "fragmentarisk och oartikulerad" världsbild? Är inte det egentligen det enda vettiga i en situation där man inte tycker sig ha några tillräckliga grunder för att tro på någon av de mer "genomarbetade" och "etablerade" världsbilder som livsåskådningsforskningen räknar med?

Dessutom kan man väl inte bortse från att olika människor har olika intressen och att vissa människor kanske är helt ointresserade av en del av de frågor som Bråkenhielm anser att en världsbild skall besvara. Hit hör t ex de som är ointresserade av religiösa ting. De tror inte att Gud finns, men de tror kanske inte heller att Gud inte finns. Likaså finns det säkert personer som inte bryr sig ett dugg om vilket "verklighetsområde" som är "det mest centrala". Sådana personer har ju inget behov av en världsbild i Bråkenhielms mening, men man kan väl inte säga att det är något fel på dem för det. Eller kan man det?

Ett annat och viktigare problem är den utgångspunkt som Bråkenhielm antyder i följande formulering när han har gått igenom en rad olika världsbilder: "Efter denna inventering av olika världsbildsalternativ uppkommer naturligtvis frågan om vilken världsbild som

är den riktiga och sanna världsbilden” (s 87). Detta antyder att en av de genomarbetade och etablerade världsbilder som Bråkenhielm har uppmärksammat är riktig och sann. Såvitt jag förstår finns det ingen som helst anledning att anta detta, och just genom att världsbilder i Bråkenhielms mening är så innehållsrika (om de inte är ”fragmentariska”), så är det väl också ytterst osannolikt. För att man skall kunna utgå från att ett av flera alternativ skall vara sant, så måste alternativen vara uttömmande. Och ju innehållsrikare alternativen är, desto fler måste de vara för att vara uttömmande. Om alternativen skall vara så innehållsrika och etablerade som Bråkenhielm tänker sig, kan man vara rätt säker på att man aldrig har en uttömmande uppsättning. Alltså finns det inte heller någon anledning att utgå från att någon av de världsbilder man har identifierat är sann.

Jag föreställer mig att det är bland annat av detta skäl som man inom filosofin – där man försöker fastställa vad som är sant i fråga om metafysik, kunskapsteori och moralfilosofi, områden som ju spelar stor roll inom världsbilder i Bråkenhielms mening – *inte* brukar ställa sig frågan om vilken världsbild som är sann, utan i stället inriktar sig på att diskutera en sak i sänder. Såvitt jag förstår är detta det enda rimliga tillvägagångssättet om man är ute efter att hitta sanningen. Livsåskådningsforskningens metod – att leta efter sanningen genom att jämföra hela livsåskådningar eller världsbilder – verkar bakvänd och oframkomlig.

3. Hur skall världsbilder testas?

Men däremot kan man ju, i fråga om varje enskild världsbild som man av någon anledning intresserar sig för, fråga sig om just den världsbilden är ”riktig och sann”, eller om den överhuvud taget är acceptabel. Såvitt jag förstår skulle Bråkenhielm hålla med om detta.

Bråkenhielm tycks på det hela taget anse att världsbilder bör betraktas i analogi med vetenskapliga hypoteser, och att de därmed också skall prövas på i princip samma sätt som dessa (s 87). Närmare bestämt tänker han sig att världsbilder måste vara motsägelsefria, sammanhängande, och förenliga med väletablerade vetenskapliga resultat och teorier (s 90–2), samt att man i valet mellan olika världsbilder som uppfyller dessa krav bör välja den som i störst grad uppfyller vissa ytterligare prioriteringsprinciper (som ibland kan komma i konflikt) med krav på enkelhet, räckvidd, samt ”förmågan

att på ett nyanserat sätt göra olika typer av erfarenheter och kunskaper rättvisa” (s 94). De flesta av dessa kriterier känns ju igen från vetenskapsteoretisk litteratur.

Det enda som förefaller nytt är det sista kriteriet, ”förmågan att på ett nyanserat sätt göra olika typer av erfarenheter och kunskaper rättvisa”. Bråkenhielm kallar det ”varsamhetsprincipen”. Han tycks mena att detta är en princip som brukar förekomma i vetenskapsteoretiska sammanhang, men såvitt jag förstår är det ett misstag – eller kanske snarare ett utslag av önsketänkande. Det beror visserligen på hur principen närmare bestämt skall tolkas, men här måste det ju rimligen vara fråga om något annat än de tidigare kraven på empirisk provbarhet och förenlighet med vetenskapliga resultat. Bråkenhielm förklarar att det skall innebära ”respekt för den vetenskapliga kunskapens komplexitet och trohet mot erfarenheten, dvs det som människor själva uppfattar som innehållet i sin upplevelse av tillvaron, sig själva, andra människor och naturen” (s 94–5). Det är inte lätt att veta vad han menar med det första, ”respekt för den vetenskapliga kunskapens komplexitet”, speciellt som det ju inte gärna kan vara detsamma som det tidigare kravet på förenlighet med etablerade vetenskapliga resultat och teorier. Men den andra halvan av varsamhetsprincipen, kravet på trohet mot människors egna upplevelser av tillvaron, torde innebära att en världsbild skall vara förenlig med, och på något vis inkorporera, människors mer eller mindre spontana uppfattningar om verkligheten.

Här tycks Bråkenhielm helt ha glömt bort vad han var på jakt efter, nämligen ett sätt att avgöra om en världsbild är ”riktig och sann”. Ty det finns väl ingen som helst anledning att tro att människors spontana uppfattningar om ”sig själva, andra människor och naturen” är sanna. Vore det så, behövdes ju ingen livsåskådningsforskning. Man måste komma ihåg att det här rimligen är fråga om uppfattningar som inte kan prövas med vanliga empiriska metoder, ty i så fall vore vi ju tillbaka till kravet på empirisk provbarhet. En sann världsbild skall alltså uttrycka, eller vara förenlig med, en *riktig* uppfattning om verkligheten, inte en uppfattning som vissa människor *upplever* som riktig – oavsett hur ofrånkomlig, djup eller central upplevelsen känns.

Dessutom har ju olika människor ofta helt olika och oförenliga upplevelser av tillvaron. Somliga upplever t ex att det finns en Gud,

medan andra lika starkt upplever att det inte finns någon Gud. Innebär Bråkenhielms varsamhetsprincip att en sann världsbild skall vara trogen mot alla sådana upplevelser? Det tror jag inte han menar. Det verkar omöjligt. I alla händelser skulle en världsbild som innebär både att det finns en Gud och att det inte finns en Gud knappast uppfylla kravet på motsägelsefrihet. Snarare menar väl Bråkenhielm (a) att han själv föredrar en världsbild som passar hans egna djupaste upplevelser, eller kanske (b) att var och en bör välja den världsbild som bäst överensstämmer med vederbörandes egna upplevelser. Men däremot kan han knappast mena (c) att en riktig och sann världsbild måste överensstämma med Carl Reinhold Bråkenhielms upplevelser, eller med allas upplevelser.

4. Tro och vetande

Jag gissar att Bråkenhielm själv har kristna upplevelser som gör att han för egen del föredrar en kristen världsbild. Låt oss nu anta att en kristen världsbild är motsägelsefri, sammanhängande, och förenlig med väletablerade vetenskapliga resultat och teorier (även om detta nog kan diskuteras). Hur uppfyller en kristen världsbild kraven på enkelhet och räckvidd? Bråkenhielm skulle nog säga att den är mindre enkel, men har större räckvidd, än en icke-religiös världsbild som inte antar existensen av en Gud (jfr s 94).

Att en religiös världsbild är mindre enkel än en icke-religiös verkar rimligt. Men på vilket sätt har en religiös världsbild större räckvidd? Man kunde säga att en teori har större räckvidd än en annan om den förklarar fler fakta. Det säger också Bråkenhielm (s 94). Men en religiös världsbild förklarar knappast fler fakta än en icke-religiös. Emellertid tolkar Bråkenhielm detta krav på ett lite speciellt sätt. Han skriver:

Om en världsbild lämnar stora fält i vår erfarenhetsvärld utan någon tolkning, är detta en grund för kritik. Räckviddsprincipen kan för världsbildens vidkommande formuleras som ett krav på maximal räckvidd och har inte sällan varit en grund för kritik mot t ex den antropocentriska världsbilden (s 94).

Enkelt uttryckt är väl tanken denna. Somliga människor har religiösa erfarenheter, t ex av att Gud existerar, och en världsbild som inte innehåller antagandet att Gud existerar uppfyller därför inte

räckviddsprincipen. Men detta är uppenbarligen ett flagrant missbruk av den vetenskapsteoretiska räckviddsprincip som Bråkenhielm åberopar. Den vetenskapsteoretiska principen säger, grovt uttryckt, att man bör förklara så många fakta som möjligt, men som fakta räknas då inte religiösa uppfattningar. Till fakta hör naturligtvis det att somliga människor *har* religiösa upplevelser, men däremot kan man inte räkna *innehållet* i sådana upplevelser (alltså det som upplevs) som fakta. Innehållet i religiösa upplevelser – eller för den delen i vilka upplevelser som helst – skulle räknas som fakta endast om de i sin tur förklarar några mer neutrala och okontroversiella fakta bättre än alternativa hypoteser. Och såvitt jag vet har ingen, åtminstone ingen nutida tänkare, hävdad att religiösa antaganden uppfyller detta krav.

Med andra ord, det kan knappast råda någon tvekan om att de principer som brukar användas för att välja mellan vetenskapliga teorier skulle utesluta världsbilder av den typ som brukar förknippas med kristendomen och andra religioner. Detta är knappast någon nyhet. Det är ju bara en lite annorlunda formulering av den gamla vanliga uppfattningen om att det råder någon sorts konflikt mellan tro och vetande, mellan religion och vetenskap. Detta behöver ju inte uppfattas så att en person inte samtidigt skulle kunna tro på såväl vetenskapliga teorier som på någon religiös världsbild. Sådant förekommer säkerligen ofta. Men religiösa världsbilder tävlar så att säga i en helt annan division än vetenskapliga teorier. Det är fel att som Bråkenhielm antyda att religiösa världsbilder kan uppfylla de krav man brukar ställa på vetenskapen.

Somliga religiösa personer anser att deras tro strider mot vissa vetenskapliga teorier, t ex Darwins utvecklingslära, och att de därför måste förkasta dessa teorier. Men vanligare är väl – åtminstone i dagens Sverige – att religiösa personer är beredda att godta vilka teorier som helst, som uppfyller gängse vetenskapliga krav, utan att detta alls berör, eller antas strida mot, deras religiösa övertygelser. De lyckas med andra ord, åtminstone i egna ögon, förverkliga en sorts fredlig samexistens mellan olika teorier. Deras vetenskapliga och religiösa uppfattningar har så att säga olika funktion, och de ser inget fel i att hålla sig med bägge. Framför allt har de inga illusioner – som Bråkenhielm tycks ha – om att deras religiösa uppfattningar uppfyller de krav som brukar ställas på vetenskapliga (eller filoso-

fiska) teorier. För egen del tycker jag nog att denna inställning är betydligt rimligare än Bråkenhielms.

5. Val av kriterier

Om det jag hittills har sagt är riktigt, så kan religiösa världsbilder inte hävda sig mot mer "vetenskapliga" världsbilder, när de jämförs med hjälp av de kriterier som brukar användas för att jämföra vetenskapliga teorier. Detta är väl egentligen självklart och borde inte förvåna någon. Men man kunde kanske fråga sig varför just dessa kriterier skall användas när man vill jämföra världsbilder (som ju inte är vetenskapliga teorier). Hur vet vi vilka kriterier som är relevanta vid bedömningen av världsbilder? Kanske är detta överhuvud taget inte något som man kan *veta*. Kanske är det snarare en fråga om att *välja* en uppsättning kriterier, med vars hjälp man sedan kan bedöma olika världsbilder?

Lika väl som vetenskapliga (icke-religiösa) världsbilder favoriseras av de vanliga kriterierna för teorival i vetenskap, så kan förmodligen religiösa världsbilder favoriseras av den varsamhetsprincip och den speciella form av räckviddsprincip som Bråkenhielm vill använda sig av. Lite förenklat kan vi säga att valet av världs-åskådning till sist beror på om man lägger störst vikt vid enkelhetsprincipen eller varsamhetsprincipen. Så framställs faktiskt också saken av Bråkenhielm själv på sista sidan i boken (s 96). Han tycks mena att man inte kan ge något rationellt svar på frågan om vilken av dessa principer som skall ges företräde, men för sin egen del menar han ändå att "trohet mot erfarenheten är viktigare än enkelheten" (s 96). En religiös person kan på denna grund sedan välja en religiös världsbild. Ett sådant val strider visserligen mot enkelhetsprincipen – vilket även Bråkenhielm tycks anse – men det stöds av varsamhetsprincipen, som är "viktigare".

(Låt oss inom parentes notera det persuasiva språkbruket. Bråkenhielms "varsamhetsprincip" har ett namn med en positiv klang. Varsamhet är naturligtvis något bra. Men om principen innebär att man skall inkorporera andra människors djupt kända åsikter i sin egen världsbild, så kunde den ju också kallas "godtrogenhetsprincipen". Om den enbart innebär att man inte skall överge sina egna djupt kända åsikter, så kan den kallas "fördomsprincipen". Sådana namn skulle göra principen mindre lockande.)

När det gäller frågan om vilka kriterier som skall tillämpas, så tycks alltså Bråkenhielm till sist anse att man endast kan "ta ett språng, göra en personlig bekännelse" (s 96). Ett rationellt eller objektivt svar kan inte ges. "Här har vi nalkats en slags slutpunkt för den rationella analysen" (s 96). Om han har rätt i detta kan tydligen inte heller valet av världsbild vara något annat än en rent privat fråga, en smaksak. I så fall är det väl inte heller något man bör syssla med inom en akademisk disciplin som livsåskådningsforskning.

Men såvitt jag förstår har Bråkenhielm fel. Man kan föra en rationell diskussion om vilka kriterier som skall tillämpas, och hur de skall tillämpas. Det gör man ju faktiskt sedan länge inom filosofi och vetenskapsteori. En rationell diskussion kan exempelvis utgå från en viss målsättning, för att sedan motivera olika kriterier för teorival med hänvisning till denna målsättning. En rimlig och intressant målsättning i sammanhanget är t ex att ta reda på "vilken världsbild som är den riktiga och sanna världsbilden" (s 87), för att nu använda Bråkenhielms egen formulering. Givet denna målsättning förefaller det rationellt att utgå från de gängse kriterierna för teorival i vetenskap, ty dessa kriterier kan antas ha utvecklats för just detta syfte. Man kan till och med hävda att dessa kriterier utgör en precisering av vad vi menar med "rationalitet" i fråga om teorival. Dessa kriterier innefattar bl a enkelhetsprincipen – inte därför att sanningen med nödvändighet är enkel, utan därför att vi på sikt lättare kan närma oss sanningen om vi i allmänhet föredrar enkla teorier (eller möjligen därför att enkelhet har ett självständigt värde som ibland till och med kan väga tyngre än sanning i varje liten detalj). Däremot förefaller Bråkenhielms varsamhets- och räckviddsprinciper fullständigt omotiverade om målet är att hitta sanningen. Detta tycks han också själv inse när han antyder att dessa principer kan bereda plats för "verklighetsfrämmande ideologier" (s 96).

6. *Naturalism*

Det finns emellertid en komplikation här. Man kunde hävda att en "fullständig" världsbild bl a kan innehålla kriterier eller principer för teorival. Bråkenhielm är också inne på detta (s 87). Vilka kriterier skall man i så fall tillämpa i valet mellan världsbilder som själva innehåller olika kriterier? Ligger det inte något orättfärdigt i att bedöma en världsbild med kriterier som tillhör en annan världsbild?

En kristen världsbild kan exempelvis innehålla teorin att Gud uppenbarar sig för vissa människor. Om man tror på detta, så tror man väl också att dessa människors gudsupplevelser är viktiga källor till kunskap – t ex så att de utgör evidens för Guds existens – och för att garantera att de inte avfärdas som ”verklighetsfrämmande ideologi” kan man därför finna det motiverat att acceptera varsamhetsprincipen. Är det då rimligt att en sådan världsbild bedöms med vanliga vetenskapliga kriterier för teorival, där varsamhetsprincipen inte ingår?

Ja, det är enligt min mening helt rimligt. Överhuvud taget måste varje problem lösas inom ramen för vad man i andra avseenden tror. Det innebär bl a att även valet mellan världsbilder – i den mån sådana val någonsin är aktuella – måste ske inom ramen för den, eventuellt fragmentariska, världsbild och de andra teorier som man är anhängare av. Inom den analytiska filosofin har denna tes särskilt drivits av Otto Neurath och W V Quine. I sammanhanget brukar man ofta hänvisa till Neuraths liknelse om att vi i kunskapsteoretiskt avseende är som sjömän i en båt, som måste repareras mitt ute på havet: vi kan inte gå in i en torrdocka och bygga om hela båten på en gång, utan vi måste begränsa oss till mindre reparationer i flera omgångar, och ingen enskild reparation får bli mer genomgripande än att vi hela tiden kan hålla oss flytande. Neuraths båt motsvarar alltså totaliteten av det vi tror vid en viss tidpunkt. Denna ”totala teori” kan inte som helhet förkastas. (Ett skäl till detta är att den inte ens kan artikuleras i sin helhet; ingen av oss kan ge en uttömmande beskrivning av vad vi tror vid en viss tidpunkt.) Men den kan naturligtvis ha mer eller mindre allvarliga brister. Dessa brister måste identifieras utifrån teorin själv, inklusive dess principer om teorival. Teorin kan exempelvis ur sin egen synpunkt framstå som ofullständig eller osammanhängande eller onödigt tillkrånglad. Sådana brister bör då åtgärdas, så att den totala teorin gradvis förändras till det bättre – och vad som skall räknas som ”förbättringar” måste avgöras på grundval av teorin själv. Denna sk naturalistiska uppfattning innebär med andra ord att det inte finns någon fristående och neutral ”första filosofi”, någon sorts högsta instans utifrån vilken vi kan bedöma olika teorier om verkligheten. Filosofiska teorier befinner sig så att säga på samma plan som alla andra teorier. Våra bedömningar måste ske utifrån de teorier som vi godtar, och vi kan därför bara ifrågasätta vissa mindre delar av dessa teorier åt gången.

Om någon nu skulle föreslå oss att acceptera en alternativ världsbild, en som innehåller varsamhetsprincipen, så har vi ingen annan möjlighet än att bedöma den med utgångspunkt från vår egen totala teori, inklusive våra egna principer för teorival. I själva verket måste vi utgå från vår egen teori redan när det gäller att förstå vad den alternativa världsbilden innebär (dvs hur de språkliga satser som används för att uttrycka den skall översättas till vårt eget språk). Detta har jag t ex gjort när jag har försökt göra klart för mig vad Bråkenhielms varsamhetsprincip går ut på. Bedömningen av den alternativa världsbilden måste sedan, eller i samband med att tolkningen pågår, ske med avseende på enskilda delar i tur och ordning. För varje del får vi fråga oss om den kan inkorporeras i vår egen teori, utan att teorin försämras (när nödvändiga modifieringar gjorts). Vi kan t ex fråga oss om varsamhetsprincipen och antagandet om Guds existens kan infogas i vår totala teori, utan att priset blir för högt.

En undersökning av detta slag kan naturligtvis komma att mynna ut i att vi förkastar den alternativa världsbilden, med motiveringen att den inte kan inkorporeras i vår egen utan att helheten försämras. Men det bör betonas att detta på intet sätt är en nödvändig konsekvens. Det är t ex inte självklart att varsamhetsprincipen måste förkastas. Kanske skulle det innebära en förbättring av vår totala teori om varsamhetsprincipen inkorporerades i den. För att avgöra hur det förhåller sig med detta krävs argument.

För egen del tror jag som sagt att tillräckliga argument talar för att varsamhetsprincipen bör förkastas. Ett av argumenten antyds ju redan av Bråkenhielm: varsamhetsprincipen kan legitimera "verklighetsfrämmande ideologier". Ett annat argument tar fasta på att varsamhetsprincipen inte brukar tillämpas i vetenskapliga sammanhang, där det ju också är fråga om att avgöra vilken teori som är "den riktiga och sanna". Att tillämpa olika principer för vetenskapliga teorier och för världsbilder verkar omotiverat och därmed onödigt komplicerat. Ett tredje argument pekar på svårigheten att dra en gräns mellan de upplevelser som varsamhetsprincipen skall respektera och de som den inte skall respektera. En sådan gräns behövs om principen inte skall bli orimligt tolerant och leda till motsägelser.

7. *Relativism?*

Enkelt uttryckt kan alltså frågan ställas så här: vilken världsbild passar bäst ihop med vad vi för övrigt tror. Men nu kunde kanske någon invända att det vi för övrigt tror kan variera väldigt mycket från en individ (eller grupp) till en annan. Är det då inte troligt att man kan komma till helt olika svar på frågan? En anhängare av en kristen världsbild (som innehåller varsamhetsprincipen) skulle kanske kunna komma fram till att det skulle innebära en försämring att t ex förkasta varsamhetsprincipen, beroende på att vederbörandes totala teori även i många andra avseenden skiljer sig starkt från vår. Innebär detta att vi måste godta någon form av relativism?

Nej, det följer lyckligtvis inte. För det första tror jag inte att folks totala teorier skiljer sig så dramatiskt att en relativism av detta slag någonsin blir aktuell – åtminstone inte så länge vi håller oss till personer som är någorlunda samtida och någorlunda lika i kulturellt avseende. Snarare är det nog så att vi inte vill eller orkar driva diskussionen så långt att vi blir överens om vilken världsbild som är bäst. Men låt oss ändå anta att vi stöter på en verklig avvikare, en medlem av en helt annan kultur än vår, som hävdar att hans världsbild passar bättre ihop med resten av hans totala teori än vad vår världsbild skulle göra. Låt oss också anta att han har rätt i detta – annars blir ju tankeexperimentet ointressant. Vi måste då ta ställning till resten av hans totala teori. Om den är acceptabel ur vår synpunkt kan vi inkorporera den med vår, och om detta inte rubbar vår världsbild kan vi hävda att denna är överlägsen, eftersom den passar ihop med en mer omfattande teori. (Om vår världsbild inte längre passar ihop med resten av teorin bör vi förstås förkasta den.) Om däremot den främmande teorin är oacceptabel ur vår synpunkt, så måste vi hävda att den är felaktig, och då kan vi sedan förkasta den främmande världsbilden av detta skäl. En tredje möjlighet är att vi (ännu) inte kan avgöra vilken av de två världsbilderna som passar bäst ihop med vad vi för övrigt tror. I så fall är det mest rationella att hålla frågan öppen, och alltså inte tro på någon av de bägge världsbilderna. I inget av dessa fall behöver vi dra någon relativistisk slutsats.

8. *Sammanfattning.*

Etablerade och icke-fragmentariska världsbilder och livsåskådningar

är av intresse som exempel på vad folk faktiskt tror på. Men om man vill veta vad som är sant på detta område bör man snarare intressera sig för mindre enheter, och diskutera en sak i sänder. Detta låter sig göra. Vi behöver inte hamna i någon relativism på detta område. Vi behöver inte heller tro att världs- och livsåskådningsfrågor måste lösas genom att man helt enkelt bestämmer sig, "tar ett språng, gör en personlig bekännelse", utan att ha någon rationell grund för sitt beslut. Vi *kan* naturligtvis lösa frågor på detta sätt, men för den som är ute efter sanningen förefaller detta tillvägagångssätt missriktat och helt irrationellt. I valet mellan två världsbilder – om vi nu någonsin står inför ett sådant val – är det rationellt att välja den vars ingredienser lättast kan infogas i vår totala teori om verkligheten. Om vi finner att ingen av dem kan inkorporeras i vår totala teori, utan att det innebär en försämring av helheten, är det mest rationella att hålla frågan öppen, och alltså inte tro på någon av dem.